

ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ЕКОСИСТЕМАМИ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЮ ДИНАМІКОЮ У ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ: ВПЛИВ НА ДОБРОБУТ НАСЕЛЕННЯ

THE INTERPLAY BETWEEN ECOSYSTEMS AND SOCIOECONOMIC DYNAMICS IN THE BLACK SEA REGION OF UKRAINE: THE INFLUENCE ON HUMAN WELL-BEING

У статті розглянуто вплив взаємодії між екосистемами та соціально-економічною динамікою на добробут населення у Причорноморському регіоні. Узагальнено погляди на передумови соціально-економічного розвитку в регіоні. Підкреслено роль національних природних парків у регіоні. Наведено порівняння динаміки соціально-економічних та екологічних показників добробуту й людського розвитку. Доведено стабільно негативний характер динаміки показників рівня добробуту в областях Причорноморського регіону України.

Ключові слова: соціально-економічна динаміка, екосистема, добробут, розвиток, Причорноморський регіон.

В статье рассмотрено влияние взаимодействия между экосистемами и социально-экономической динамикой на благосостояние населения в Причерноморском регионе. Обобщены взгляды на предпосылки социально-экономического развития в регионе. Подчеркнута роль национальных природных парков в регионе. Приведено сравне-

ние динамики социально-экономических и экологического показателей благосостояния и человеческого развития. Доказан стабильно негативный характер динамики показателей уровня благосостояния в областях Причерноморского региона Украины.

Ключевые слова: социально-экономическая динамика, экосистема, благосостояние, развитие, Причерноморский регион.

The article considers the influence of the interplay between ecosystems and socioeconomic dynamics on human well-being in Black Sea region. The views on the preconditions of socioeconomic development in the region are generalized. The role of national natural parks in the region is emphasized. The comparison of the dynamics of socioeconomic and environmental indicators of well-being and human development is presented. The stable negative character of the dynamics of well-being indicators in the oblasts of the Black Sea region of Ukraine has been proved.

Key words: socioeconomic dynamics, ecosystem, well-being, development, Black Sea region.

УДК 330.101.52:331.484:502.131

Петрушенко М.М.

д. е. н., доцент,
доцент кафедри управління
Сумський державний університет

Шевченко Г.М.

к. е. н., доцент,
доцент кафедри управління
Сумський державний університет

Постановка проблеми. Аналіз взаємодії екологічних та економічних чинників на територіальному рівні доцільно проводити в площині взаємозв'язку між екосистемами та соціально-економічною динамікою, особливо в тих регіонах, де природно-екологічний складник людського життя та економічної системи відіграє одну з провідних ролей, яка зумовлює, наприклад, розвиненість туристично-рекреаційної сфери тощо. З погляду впливу на добробут індивіда та загалом населення регіону з боку техногенно змінених екосистем чи екологізованих соціально-економічних систем можливості проведення відповідного аналізу мають комплексний антропоцентричний характер, який ураховує пріоритетні потреби та інтереси сучасної людини, що й зумовлює актуальність дослідження питань у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії екосистем і соціально-економічної динаміки, а також чинники формування добробуту населення досліджували у своїх роботах такі вчені, як О.М. Білотіл, Г.О. Дорошенко, С.А. Дражниця, Р.С. Зубков, Г.Г. Мінічева, Т.В. Порудєєва, Є.В. Соколов, Н.М. Холод, О.Г. Чирва, В.В. Шеремет та ін. Зокрема, у роботі С.А. Дражниці [1] проведено теоретичний аналіз складників добробуту населення України та запропоновано шляхи вирішення проблем, пов'язаних із низьким рівнем якісних показників добробуту населення в країні. Зі свого боку, Н.М. Холод [2] обґрунтовує напрями

підвищення рівня добробуту населення в контексті інституційних реформ в Україні.

О.М. Білотіл [3] теоретично обґрунтовує формування стратегії розвитку державного управління в туристичній індустрії Причорноморського регіону. В.В. Шеремет [4] визначає межі Північного Причорномор'я, що охоплюють територію Одеської, Херсонської та Миколаївської областей України, що пояснюється з історико-культурологічного погляду. У роботі Г.Г. Мінічевої та Є.В. Соколова [5] проведено екологічну оцінку природної стійкості лиманів Північно-Західного Причорномор'я.

Т.В. Порудєєва [6], О.Г. Чирва [7] та Г.О. Дорошенко [8] проводять оцінку конкурентоспроможності економічної системи Причорноморського регіону в умовах поглиблення процесів глобалізації та євроінтеграції. У статті Р.С. Зубкова [9] досліджено вплив інвестицій на розвиток Причорноморського регіону.

Водночас питання впливу на добробут населення досліджуваного регіону, що відбувається у результаті взаємодії природно-екологічних і соціо-економічних чинників, потребують подальшого поглибленого вивчення.

Постановка завдання. З огляду на вищезазначене, мета дослідження полягає у визначенні чинників впливу на добробут населення Причорноморського регіону України, опосередкованого взаємодією екосистем і соціально-економічної динаміки в межах його території.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дослідження питань, які мають водночас економічний, екологічний і соціальний контексти і складний динамічний характер, протягом останнього півстоліття набуло значних обертів. Проте високий інтерес до такої проблематики не завжди пояснюється необхідністю її наукового обґрунтування, а опосередкований іншими, передусім, політичними чинниками. Як наслідок, «...зниження соціально значимих рівнів розвитку національного господарства виявляє переважно регресивний напрям руху України за траєкторією екологонезбалансованого функціонування і свідчить про неефективність внутрішньої соціально-економічної політики, яка не спрямовується на формування економіки соціетального типу» [10, с. 51].

На концептуальному рівні найбільшої популярності набула ідея стійкого (сталого) розвитку, яка в третьому тисячолітті посідає стабільне місце не тільки в офіційній мові документів усіх міжнародних організацій, а й у соціальних, економічних та інституційних колах [11, с. 5]. Проте великий успіх на комунікативному рівні не приніс значущих змін, більше того, здається, що сам вираз «стійкий розвиток» утратив свою початкову силу. Це сталося через надмірне використання цього терміну в атмосфері подій та ситуацій, які мають мало спільного з його фактичним змістом. Як наслідок, зростає ризик перетворення його в семантично порожній вираз, з яким усі погоджуються, але не розуміють його глибинної сутності.

Тому, на нашу думку, слід звернутися до надбань минулих років періоду до офіційного декларування стійкості економіки та суспільного життя, тобто до 1970-х років. Передусім слід звернутися до соціоприродної концепції В.І. Вернадського, у якій криється зародок розуміння взаємодії між екосистемами та соціально-економічною динамікою як на рівні країни, так і на рівні міжнародної співпраці. Зокрема, йдеться про ноосферу як уособлення єдиного розумного простору для всіх форм життя на нашій планеті, в якому через поняття відповідальності підтримуються та набувають розвитку всі можливі інноваційні зв'язки в тріаді «економіка – соціум – екологія».

Також на думку авторів роботи [12], «...досвід провідних країн світу показує, що на початку ХХІ ст. інноваційні системи перетворилися на стратегічний фактор зростання й суттєво впливають на структуру суспільного виробництва й організацію економічної діяльності, стабілізують соціальну ситуацію в країні. Водночас у зв'язку зі зростанням ролі екологічного фактору та екологічних інновацій у формуванні господарюючих систем різного рівня останніми роками посилюються дослідження феномену інноваційних екосистем».

Слід звернути увагу на те, що окремі напрями еволюції концепцій стійкого розвитку містять у собі теоретико-методологічний досвід ідей порівняно давнього минулого. Зокрема, поняття «екологічна стійкість» стосується системних умов, коли ні на планетарному, ні на регіональному рівнях діяльність людини не порушує природні цикли більше, ніж це дозволяє планетарна стійкість, і водночас не збіднюється природний капітал, який треба розділяти з майбутніми поколіннями [11, с. 6]. Ці два обмеження, що мають переважно фізичний характер, мають бути вирівняні з третім обмеженням, яке ґрунтується на етиці: принцип справедливості стверджує, що в стійких рамках кожна людина, у тому числі і в майбутніх поколіннях, має право на такий самий екологічний простір, тобто право доступу до такої ж кількості та якості природних ресурсів.

Останнє твердження, на нашу думку, перетинається зі складним філософським і прагматичним питанням про добробут людини. Те, що в одному суспільстві сприймається як належне, в інших суспільствах знаходиться за межею розуміння. Наприклад, приватні власники земельних площ, укритих лісами у Скандинавії, пильнують за поведінкою туристів у плані того, щоб останні не порушували стійкість екосистеми, що включає такі дії, як обмеження збирання грибів та ягід, на користь фауни, що мешкає у цих лісах. Водночас в Україні й досі триває процес екологічного виховання та окультурення громадян.

У роботі [11, с. 12–13] питання добробуту в контексті соціо-економічних і екологічних досліджень розглядається з погляду стратегії достатності – радикального способу зробити менше, який ґрунтується на вірі в те, що це необхідно і можливо мати такі культурні зміни, які враховують зниження доступності товарів як підвищення рівня життя. Йдеться про те, що якщо скорочується споживання екологічних ресурсів, а відповідно, й наявних товарів, то дійсно немає необхідності вдаватися до будь-яких суттєвих технологічних інновацій. Справжнім нововведенням у цьому разі є радикальна зміна самої ідеї благополуччя: кожен, хто може і має таке бажання у межах вільного етичного та культурного вибору суттєво знизити реальний попит на матеріальну продукцію, – дійсно зробив би ефективний внесок в екологічну стійкість. Проте зрозуміло, що така стратегія має характер екологічного фундаменталізму, а отже, не може в короткий термін набути поширення для всього людського роду.

Взагалі поняття «благополуччя» є складним і суперечливим [11, с. 12–13]. Ідея благополуччя спирається на соціальну конструкцію, яку слід розуміти як наслідок відносно недавньої історії промислового суспільства, яке до минулого сто-

ліття переважно знаходилося в Європі й згодом – у Північній Америці. Тобто пануючі сьогодні ідеї благополуччя створені та об'єднані в конкретному економічному та культурному контексті, в якому розуміння «обмежень» було дефіцитним і природні ресурси вважалися само собою зрозумілими. Протягом минулого століття були створені та об'єднані дві різні ідеї: традиційна концепція добробуту на основі продукту та нова концепція благополуччя на основі доступу до ресурсів.

Перейдемо до розгляду особливостей Причорноморського регіону в контексті досліджуваної проблеми. Так, «серед головних загроз Чорному морю науковці називають хронічні забруднення важкими металами, нафтопродуктами та отрутохімікатами ... видобуток корисних копалин, прокладка підводних комунікацій, вселення агресивних видів фауни та флори...» тощо [13].

У роботі О.П. Гурченкова та О.Є. Мандри [14] майбутнє Причорноморського регіону України вбачається у використанні резервів розвитку малого бізнесу, що пов'язане з необхідністю поширення індустріальних парків. Зокрема, зазначається, що в регіоні є вільна площа для цих парків: в Одеській області – 15%, у Миколаївській області – 12,2%, в Херсонській області – 7,3% до їх загальної площі.

На нашу думку, вільна площа є також і для національних природних парків, створення яких у досліджуваному регіоні почалося на третій рік проголошення незалежності України, проте поширення набуло не так давно, а саме [15]:

Миколаївська область:

- парк «Білобережжя Святослава» (2009 р., 35 223 га);

- парк «Бузький Гард» (2009 р., 6 138 га);

Одеська область:

- Нижньодністровський парк (2008 р., 21 311 га);

- парк «Тузовські лимани» (2010 р., 27 865 га);

Херсонська область:

- Азово-Сиваський парк (1993 р., 52 154 га);

- Джарилгацький парк (2009 р., 10 000 га);

- Нижньодніпровський парк (2015 р., 80 178 га);

- парк «Олешківські піски» (2010 р., 8 020 га).

Таким чином, слід розглядати всі можливості, зумовлені соціально-економічними, природно-екологічними й іншими особливостями господарювання та розвитку зазначених територій. Так, у роботі Р.О. Каліновського [16], визначено ключові пріоритети для розвитку Причорноморського регіону: для Одеської області – осучаснення індустріального сектору та модернізація транспортної інфраструктури, підвищення продуктивності аграрного сектору, розвиток туристично-рекреаційної сфери; для Миколаївської області – орієнтування машинобудування та енергетики на експорт, поліпшення охорони довкілля, розвиток рекреації; для Херсонської області – комплексний розвиток соціальної політики, економічна диверсифікація, розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності тощо.

На основі наведених вище теоретичних узагальнень і рекомендацій та даних, розроблених Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України [17], зокрема, показників (у яких індекси відповідно: *М* – Миколаївська, *О* – Одеська, *Х* – Херсонська області, *П* – Причорноморський регіон, *У* – Україна) за період 2010–2015 рр.:

ДН – динаміка кількості населення, тис. осіб;
ТЖ – динаміка середньої очікуваної тривалості життя при народженні;
ОП – обсяг реалізованих населенню послуг, на одну особу;

РБ – динаміка рівня бідності за відносним критерієм (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75% медіанного рівня);

ЗП – динаміка співвідношення середньої та мінімальної заробітної плати;

НС – динаміка інтегрального показника стану навколишнього середовища;

ІО – інтегральна оцінка людського розвитку, – одержимо порівняльну табл. 1.

Як бачимо (показник інтегральної оцінки людського розвитку), протягом досліджуваного періоду найбільш нестабільна динаміка спостерігається в Одеській області. Значення показників, які безпосередньо характеризують рівень добробуту (рівень бідності, співвідношення середньої та мінімальної заробітної плати), протягом укаzanого періоду практично не змінюються як для окремих областей, так і для регіону та країни у цілому.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, у результаті проведеного дослідження можна стверджувати, що добробут населення Причорноморського регіону України залежить як від якості навколишнього природного, зокрема рекреаційного, середовища та зрушень в соціально-економічній динаміці суспільного життя, так і від взаємодії між екосистемами, що відіграють у цьому регіоні особливу роль у формуванні добробуту, та системами, що мають соціально-економічну природу. Саме форма такої взаємодії визначає в кінцевому підсумку інтегральні характеристики стану добробуту та взагалі людського розвитку в досліджуваному регіоні.

Дослідження виконано в рамках НДР «Форсайт-прогнозування стійкості національної економіки: від соціо-еколого-економічних протиріч до конвергентної моделі».

Таблиця 1

**Динаміка соціальних, економічних і екологічних показників,
які характеризують рівень життя та добробуту в Причорноморському регіоні України**

Область / регіон	Показник	Період, рік			
		2012	2013	2014	2015
Миколаївська область	$ДН_M$	1173,5	1168,4	1164,3	1158,2
	$ТЖ_M$	0,1936	0,1940	0,1950	0,1938
	$ОП_M$	0,0453	0,0466	0,0461	0,0480
	$РБ_M$	0,3172	0,2503	0,2624	0,2548
	$ЗП_M$	0,0958	0,0999	0,0960	0,1004
	$НС_M$	0,1321	0,1270	0,1308	0,1308
	$Ю_M$	<u>3,7436</u> 0,0973*	<u>3,7421</u> 0,0973	<u>3,8185</u> 0,1031	<u>3,8199</u> 0,1031
Одеська область	$ДН_O$	2395,2	2396,5	2396,4	2390,3
	$ТЖ_O$	0,1937	0,1948	0,1960	0,1939
	$ОП_O$	0,0932	0,1068	0,1053	0,0900
	$РБ_O$	0,1330	0,1343	0,1408	0,1367
	$ЗП_O$	0,0916	0,0952	0,0898	0,0982
	$НС_O$	0,1580	0,1485	0,1530	0,1529
	$Ю_O$	<u>3,8188</u> 0,2024	<u>3,8245</u> 0,2027	<u>3,8602</u> 0,2162	<u>3,7879</u> 0,2121
Херсонська область	$ДН_X$	1078,2	1072,5	1067,9	1062,4
	$ТЖ_X$	0,1934	0,1937	0,1952	0,1928
	$ОП_X$	0,0409	0,0370	0,0390	0,0474
	$РБ_X$	0,1985	0,1498	0,1571	0,1525
	$ЗП_X$	0,0770	0,0796	0,0751	0,0787
	$НС_X$	0,1465	0,1247	0,1285	0,1284
	$Ю_X$	<u>3,5028</u> 0,0841	<u>3,5008</u> 0,0840	<u>3,5794</u> 0,0895	<u>3,6090</u> 0,0902
Причорноморський регіон	$ДН_P$	6995,5	6990,5	4628,6	4610,9
	$ТЖ_P$	0,1959	0,1959	0,1963	0,1935
	$ОП_P$	0,0870	0,0916	0,0750	0,0694
	$РБ_P$	0,1883	0,1701	0,1750	0,1704
	$ЗП_P$	0,0903	0,0922	0,0880	0,0944
	$НС_P$	0,1435	0,1364	0,1417	0,1417
	$Ю_P$	<u>3,8234**</u> 0,5888	<u>3,8429**</u> 0,5918	<u>3,7852</u> 0,4088	<u>3,7500</u> 0,4054
Україна	$ДН_Y$	45553,0	45426,2	42929,3	42760,5
	$ТЖ_Y$	0,1964	0,1976	0,1955	0,1952
	$ОП_Y$	0,0548	0,0564	0,0548	0,0523
	$РБ_Y$	0,1837	0,1866	0,1938	0,1888
	$ЗП_Y$	0,0946	0,0963	0,0921	0,0961
	$НС_Y$	0,1237	0,1142	0,1158	0,1155
	$Ю_Y$	3,8062**	3,8121**	3,8296	3,8129

*Ваговий коефіцієнт (розраховано з урахуванням структури (вся структура – «1,000») чисельності населення в регіональному розрізі України).

**З урахуванням даних АР Крим.

Джерело: складено авторами на основі [17; 18]

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дращиця С.А. Добробут населення України: проблеми та шляхи їх вирішення / С.А. Дращиця // Університетські наукові записки. – 2013. – № 2. – С. 303–309.
2. Холод Н.М. Напрями підвищення рівня добробуту населення в Україні в контексті інституційних реформ / Н.М. Холод // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.7. – С. 212–219.
3. Білотіл О.М. Формування стратегії розвитку державного управління в туристичній індустрії Причорноморського регіону України / О.М. Білотіл // Теорія та практика державного управління. – 2015. – Вип. 3. – С. 65–70.
4. Шеремет В.В. Північне Причорномор'я України : визначення меж регіону в контексті дослідження культури / В.В. Шеремет // Культура і мистецтво у сучасному світі. – 2014. – Вип. 15. – С. 109–117.
5. Мінічева Г.Г. Оцінка природної стійкості лиманів Північно-західного Причорномор'я відповідно до принципів водної директиви ЄС / Г.Г. Мінічева, Є.В. Соколов // Наукові доповіді Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nd_2014_5_7.
6. Порудєєва Т.В. Оцінка конкурентоспроможності Причорноморського регіону України в умовах поглиблення процесів глобалізації та євроінтеграції / Т.В. Порудєєва // Причорноморські економічні студії. – 2017. – Вип. 15. – С. 141–145.
7. Чирва О.Г. Аналітична оцінка конкурентоспроможності економічної системи Причорноморського регіону / О.Г. Чирва // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 1. – С. 253–260.
8. Дорошенко Г.О. Оцінка конкурентоспроможності економічної системи Причорноморського регіону / Г.О. Дорошенко // Культура народів Причорномор'я. – 2011. – № 205. – С. 257–260.
9. Зубков Р.С. Вплив інвестицій на розвиток регіону / Р.С. Зубков // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Вип. 14. – С. 628–630 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/127.pdf>.
10. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів : національна доповідь / За ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН України М.А. Хвесика. – Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.
11. Vezzoli C. Design for environmental sustainability / C. Vezzoli, E. Manzini. – London: Springer-Verlag. – 2008. – 303 p.
12. Федулова Л.І. Інноваційні екосистеми: сутність та методологічні засади формування / Л.І. Федулова, О.С. Марченко // Економічна теорія та право. – 2015. – № 2. – С. 21–33.
13. Шталтовний О. Чорне море в очікуванні нових ударів по екосистемі? / О. Шталтовний // BBC Україна. – 31 жовтня 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/science/2011/10/111031_black_sea_pollutions_as.
14. Гурченков О.П. Резерви розвитку малого бізнесу в Причорноморському регіоні України / О.П. Гурченков, О.Є. Мандра // Збірник наукових праць НУК. – 2013. – № 4. – С. 96–101.
15. Національні природні парки України / Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Національні_природні_парки_України.
16. Каліновський Р.О. Першочергові пріоритети соціально-економічного розвитку Причорноморського регіону та фінансові інструменти їх забезпечення / Р.О. Каліновський // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Вип. 8. – С. 10–13.
17. Регіональний людський розвиток : статистичний бюлетень / Відп. за вип. О.О. Кармазіна. – Київ : Державна служба статистики України, 2016. – 56 с.
18. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.